

כיבוש צה"ל באילת לעניין קדושת הארץ

הרב יעקב לנור

הקדמה

בהמשך לסוגיה של אילת, ביחס לקדושת ארץ ישראל ולעניין המצוות התלויות בארץ המתקיימות בה, יש לדון – האם יש סמכות לכיבוש של צה"ל ולגבולות מדינת ישראל הרשמיים, להחיל את קדושת הארץ ואת חיוב המצוות התלויות בה.

כדי לענות על שאלה זו, יש להקדים ולראות כיצד נקבע איזה חלק מגבולות ההבטחה וגבולות פרשת מסעי התקדש וחויבו בו המצוות, ואיזה חלק לא התקדש וממילא עם כל חשיבותו – פטור מקיום מצוות התלויות בארץ, ואולי אף ממצוות הישיבה בה, לפי חלק מהשיטות¹. לאור בירור סוגיה זו, נשתדל לדון האם גבולות מדינת ישראל כיום תואמים את ההגדרות שהגדרנו, או לא.

במה תלויה קדושת ארץ ישראל

הרמב"ם כותב²: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל. וזה הוא הנקרא כיבוש רבים. אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא ארץ ישראל כדי שינהגו בו כל המצוות".

הכסף משנה שם מביא את המקור לדברי הרמב"ם, מהגמרא במסכת עבודה זרה³, שהלכה כרבי יוסי שכיבוש יחיד לא שמיה כיבוש. כדי להבין זאת, יש להקדים הקדמה קצרה: המצוות התלויות בארץ, מהגדרתן נראה היה לכאורה שבעצם היותנו במקום גיאוגרפי מסוים (היינו גבולות א"י) אנו נפגשים עם הקדושה המיוחדת – קדושת הארץ, וממילא אנו מתחייבים במצוות הנובעות מהיותנו בחבל ארץ זה. אלא שמהתבוננות בכל המצוות התלויות בארץ, רואים שלא כן הדבר; א"י מגלה את קדושתה רק כשהעם השייך לארץ (עם ישראל) חי בה, ואולי אף שולט עליה⁴, ורק בכך חושף את הקדושה הטמונה בה, וממילא מתחייב במצוות. יוצא, שהקדושה שבא"י טמונה פוטנציאלית בקרקע, וכדי להתחייב במצוות התלויות בה דרושים שני תנאים:

א. עם ישראל חי בארצו, ולזה צריך את כל יושביה עליה, או אפילו רובם ככולם.

ב. עם ישראל מהווה בעלים על המקום – דהיינו כיבוש, ואפילו חלוקה לשבטים. אמנם, דין מצות חלה הוא שונה, בכך שהוא מצריך רק ביאת כולם, דהיינו שנתחייבו בה מיד לאחר שעברו את הירדן, קודם כיבוש וחלוקה.

מתוך השקפת עולם זו של התורה, נגזרים כל הדינים הקובעים שגם אם יש חבל ארץ שמצוי בגבולות שה' הבטיח לאברהם אבינו, וגדלו בו גידולים, עדיין אין הם חייבים במצוות התלויות בארץ מדאורי, אם לא היתה החלת קדושה ע"י כיבוש וביאת כל ישראל לארצם.

יש להדגיש, שאמנם יש קדושה במקום ואין זה כחול"ל גמור, כפי שמשמע מהרמב"ם כאן, אך לא קדושה כזו שמחייבת במצוות (וכך גם הזכרנו את דברי המהר"י קורקוס ודעת הכפתור ופרח,

¹ ע"י במאמרנו בעלון 'ומדברך נאוח' חוברת ב'.

² ה' תרומות פרק א' הלכה ב'.

³ דף כ"א.

⁴ תלוי באיזו מצוה מדובר: מצות חלה – מהכניסה לארץ, תו"מ – רק לאחר כיבוש וחלוקה.

ועיין בעניין במאמרנו הראשון⁵). יוצא מהדברים, שכדי להתחייב במצוות צריך: א. שהעם יגור בה; ב. שהעם יהיה "בעל בית" על השטח (ובדין יובל צריך שתהיה גם חלוקה לשבטים). מכאן נגזרת המחלוקת, האם כיבוש יחיד נחשב ככיבוש, או שהוא משאיר את הארץ במעמד של גבולות ההבטחה, או שמא יש כאן גדר ביניים.

הגדרת כיבוש יחיד ורבים

מהי הגדרת 'כיבוש יחיד'? רש"י מסביר במסכת עבודה זרה⁶, שמדובר במקומות שדוד כבש ו"חיברה לקדושת ארץ ישראל שלא על פי הדבור ובלא ששים ריבוא". משמע ברש"י, שזה היה מהלך פרטי של דוד מתוך שיקול מדיני, בלא קבלת אישור מנביא או אורים ותומים ולא מכוחם של ששים ריבוא, ולכן אינו נחשב ככיבוש. כך גם מביא הרמב"ן בפירושו על ספר דברים⁷, שדוד לא נמלך בסנהדרין ולא פעל ע"פ אורים ותומים, אלא כבש מדעת עצמו.

התוספות⁸ שואלים על דבריו של רש"י: אם המקום הוא מא"י – הרי אין בזה כיבוש יחיד, ומצד שני, אם הוא מחו"ל – הרי אפילו אם כבש מכח ששים ריבוא, אין זה נחשב כא"י? רואים מדברי התוס' בשאלתם, שהגדרה קודם כל תלויה בשאלה, האם השטח שנכבש הוא בגבולות א"י או לא. התוס' עונים, שאכן כיבוש א"י יוצר בעצמו את הקדושה, אלא שכיבוש חו"ל גם כן יכול להיחשב כא"י וכהרחבת הגבול (ע"פ הפסוק⁹: "כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה"), ומ"מ כל עוד לא כבשו את גבולות הארץ – אין אפשרות להרחיב את הכיבוש עד חו"ל, וכיון שלא כבש 'פלטרין של מלך', דהיינו ירושלים – לא יכול ללכת לכבוש מקומות בחו"ל. לכן קיבלה סוריא דין של כיבוש יחיד.

יוצא, שישנה מחלוקת בין רש"י לתוס': לרש"י – גם בגבולות א"י, אם יחיד הלך וכבש לצורך פרטי שלא מכח נבואה, הרי זהו כיבוש יחיד, ואילו לתוס' – בתוך תחומי א"י לא יתכן כיבוש יחיד, שהרי נצטוו על כיבושה ויש זכות למלך להרחיב גבולות הארץ; ורק אם לא נעשה כסדר ע"י כיבוש קודם של פלטרין המלך (– ירושלים), או הגבולות שמצווה לכבוש – לפירוש הרמב"ם כדלהלן, הרי זה נחשב ככיבוש יחיד.

הרמב"ם כותב שם בהלכה ג', שלמרות שדוד עשה ע"פ הסנהדרין ומכח כל ישראל, מ"מ כיון שלא תפס את כל גבולות ארץ כנען (בפשטות הכוונה היא לגבולות של פרשת מסעי, שאותם היו צריכים לכבוש) – אסור היה לו להרחיב. היה עליו לכבוש קודם כל את הגבולות שצווה עליהם ולא להרחיב (לכאורה ההרחבה צריכה להיות קודם כל לגבולות ההבטחה; ואם הרחיב יותר – מסתפק הרדב"ז¹⁰ שאולי נוהגים שם תרומות ומעשרות מן התורה, אך אין במקום ההוא קדושת א"י ממש. מ"מ מדבריו יוצא, שאם כבש את גבולות ההבטחה ע"פ הסדר, היינו שקודם כבש את עיקר א"י – אזי השטח הכבוש מקבל קדושה כקדושת א"י ממש).

⁵ יומדברך נאוה' חוברת ב'.

⁶ דף כ"ג: ד"ה "סוריא".

⁷ י"א, כ"ה.

⁸ שם דף כ"א: ד"ה "כיבוש יחיד".

⁹ דברים י"א, כ"ד.

¹⁰ על הרמב"ם שם.

לביאור שיטת הרמב"ם, כותב הגר"ש ישראלי זצ"ל¹¹, שהוא הרכיב את שתי הדעות – של רש"י ושל תוס'. מחד, כותב הרמב"ם בהלכה ב' שכיבוש צריך להיות ע"י מלך מדעת רוב ישראל, ורק זה נקרא כיבוש רבים; ומאידך, בהלכה ג' כותב שסוריא נחשבת כיבוש יחיד, מפני שלא כבש דוד כסדר אלא השאיר חלק מעיקר הארץ ועסק בהרחבה. מסביר הגר"ש ישראלי בדעת הרמב"ם, שישנם שני מצבים בכיבוש: כיבוש שהמלך מרחיב לצורך האדרת מלכותו, בלי קשר לגבולות הארץ, והוא יהיה תמיד ככיבוש יחיד, וכיבוש שהמלך כובש לצורך הרחבת גבול ישראל. דוד, אשר יצא להילחם בסוריא, לא היה יכול להרחיב את גבול הארץ מצד שעדיין לא כבש את כל פלטרין המלך, וממילא נאלץ להגדיר זאת ככיבוש להגדלת שמו של המלך והאדרת מלכותו, כך שיש לזה דין של כיבוש יחיד.

קדושה ראשונה ושניה

אומרת הגמרא בחולין¹², שא"י (בקדושה הראשונה) "קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא". מבאר שם רש"י¹³, שאת גבולות כיבוש יהושע קידש לשעתה בלבד, ומביא גם את דברי הגמרא ביבמות¹⁴ על הפסוק¹⁵ "והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה", לפיה "ירושה ראשונה ושניה יש להם, שבטלה ירושה ראשונה ונקראת שניה ירושה, אבל ירושה שלישית אין להם, שהשניה לא פסקה".

דין זה מובא במספר מקומות בגמרא. אמנם, הדין נתון במחלוקת במסכת ערכין¹⁶ – שלדעת רבי ישמעאל ברבי יוסי אכן קדושה ראשונה בטלה, ואילו לרבי אלעזר בר יוסי הקדושה לא בטלה, אך ברוב הגמרות מובאת הדעה האומרת שקדושה ראשונה קדשה לשעתה בלבד, וכך גם פסק הרמב"ם¹⁷.

מסביר הרמב"ם¹⁷ את טעם הדין: "לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא", דהיינו ברגע שבטל הכיבוש – בטלה הקדושה; אך כשעלו בימי עזרא "קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא". ומסביר הרדב"ז¹⁸, ש"בימי עזרא קדושה בפה", וכיון שכן – קדושה בפה לא בטלה לעולם. שואל הרדב"ז: מדוע אי"כ יהושע ילא חשב על הרעיון לקדשה בפה? ועונה: "שיודע היה שעתידיה ליחרב, ואם יקדשה קדושת עולם לא תהיה תקנה לעניים בשביעית, ומזה הטעם הניחו מקצת מקומות בלא קדושה בימי עזרא". אמנם, יש לבדוק עדיין, אם ישבו שם – מדוע הכיבוש והישיבה המיוחדת במקום לא גרמו קדושה? ואולי צריך לומר, שישבו שם על דעת שלא תחול שם קדושה, ואז נצא עם הגדרה מחודשת – שגם כיבוש מצריך כוונה לצורך החלת הקדושה (ולקמן נזכיר דעה אחרת).

¹¹ ארץ חמדה חלק א', תוספת בירור לשער ג', סעי' א' אות י'.

¹² דף ז'.

¹³ ד"ה "הרבה כרכים".

¹⁴ דף פ"ב:

¹⁵ דברים ל', ה'.

¹⁶ דף ל"ב:

¹⁷ שם הלכה ה'.

¹⁸ שם.

מקור נוסף מצאנו שסובר כדעת הרדב"ז, והוא המאירי במגילה¹⁹, שכותב שקדושת עזרא אינה בתודות ושיר כבמקדש או בירושלים, אלא "קדוש במאמר ובחזקה שמחזיקין בה בתורת ארץ ישראל". יוצא לפי המאירי, שצריך שני תנאים: א. 'מאמר' – ומסתמא ע"י בי"ד שמכריז שהמקום קדוש; ב. עצם החזקה, שמחזיקים בה בחזקת א"י.

אמנם, דברי הרדב"ז לא תואמים לכאורה את דברי הרמב"ם במקום אחר. כותב הרמב"ם בהל' בית הבחירה²⁰ בסגנון דומה בעניין הקדושה הראשונה: "חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש רבים, וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה מן המעשרות ומן השביעית, שהרי אינה ארץ ישראל (ובפשטות כוונתו לומר שהיא אינה א"י לעניין המצוות, כדבריו בפרק א' מהל' תרומה). וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה, ולפיכך כל מקום שהחזיקו בו עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הרי הוא מקודש היום, ואע"פ שנלקחה הארץ ממנו, וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומה". רואים בדברי הרמב"ם, שזה עניין של חזקה. ואכן שואל שם הכס"מ: "איני יודע מה כח חזקה גדול מכח כיבוש, ולמה לא נאמר בחזקה גם כן משנלקחה הארץ מידינו בטלה החזקה. ותו בראשונה שנתקדשה בכיבוש, וכי לא היה שם חזקה? אטו מי עדיפא חזקה בלא כיבוש מחזקה עם כיבוש?!" ונשאר הכס"מ בצריך עיון.

ההבדל בין כיבוש יהושע לכיבוש עזרא

התוספות יו"ט במסכת עדויות²¹ מסביר את דעת הרמב"ם, ועונה על שאלת הכס"מ. כותב התו"ט, שכיבוש נוכרים מבטל כיבוש רבים, מה שאין כן חזקה ברשיון מלך פרס – שהיא לא תבוטל ע"י כיבוש הנוכרים, שהרי החזקה היתה מכח הנותן באופן שלם. אמנם, ניתן לשאול – הרי גורשנו מכאן, והתבטל למעשה אותו רשיון שנתן לנו כורש? עונה התו"ט, שכיון שהגויים גירשו אותנו ושלא כדין נטלוהו (שהרי לא היתה על כך נבואה, כפי שהיתה לקראת חורבן בית ראשון), ונמצא אצלם מכח גזילה, ומכיון שידוע שאין קרקע נגזלת – ממילא אין בכחם לבטל הקדושה. הדבר אברהם²² מקשה על דבריו, שהרי מלך פרס גופא קיבל את הקרקע מכח כיבוש, ומהיכן א"כ סמכותו לחלק את הארץ?

החתם סופר²³ מסביר כנ"ל, ולדעתו כיון שנבוכדנצר וכורש כבשו ע"פ ה' בהוראת שעה, כפי שהזהירו הנביאים – ממילא נתבטלה קדושת הארץ; אך עזרא, קיבל הרי את חזקתו מכורש, וגם זה ע"פ נבואה. לעומת זאת, מלכות רביעית שכבשה, אף שגם היא מדי' חיות שנרמזו לדניאל, מ"מ לא ניתנה לה רשות לכבוש – ולכן לא יכלה לבטל את החזקה שברשות.

בדבר אברהם²² מביא, שהדגש הוא לא על ההבדל שבין כיבוש לחזקה, אלא כפי שאמר הרדב"ז – שבימי עזרא קידשו בפה ולכן הקדושה נשאת. ובעניין מה ששואל הרדב"ז, מדוע א"כ יהושע לא קידש בפה, מסביר הדבר אברהם יסוד חשוב בדברי הרמב"ם: בעניין הגדרת כיבוש יחיד סובר הרמב"ם כרש"י, שאומר רש"י²⁴ "כיבוש יחיד... שלא היו כל ישראל ביחד כדרך שהיו בכבוש

¹⁹ דף י': ד"ה "ומקשינן".

²⁰ פרק ו' הלכה ט"ז.

²¹ פרק ח' משנה ו', ד"ה "שקדושה".

²² חלק א' סי' י', ענף ב' אות ז'.

²³ שו"ת יו"ד סי' רל"ג.

²⁴ גיטין דף ח': ד"ה "כיבוש יחיד".

יהושע, שהיו כולם וכבשוה לצורך כל ישראל". מדברי רש"י יוצא, שיחיד שכבש לצורך עצמו, אפילו בא"י – אינו נחשב כיבוש, אלא צריך שיהיו כל ישראל יחד ע"י המלך, וכבשו לצורך כל ישראל. כך גם סובר הרמב"ם בהל' תרומות, שצריך גם כיבוש מלך, וגם שיהיה מדעת רוב ישראל. ממילא, כותב הדבר אברהם, עולי בבל שעלו, מכיון שלא היה בהם רוב ישראל – על כן התיישבותם בארץ נחשבה ככיבוש יחיד אשר לא מחיל קדושה על המקום. לכן בא עזרא וקידש בפה, ע"מ להחיל את הקדושה למרות המניעה שהיתה מצד שלא היה רוב ישראל. כמובן, חזרתם של ישראל לארץ והתיישבותם היתה בעלת משמעות, שהרי חזרו ע"פ נביא לא"י וודאי היה בזה רצון ה', ולכן בא עזרא והחיל את הקדושה ע"י קדושת הפה. אך יהושע, לעומת זאת, לא היה צריך לזה, כיון שכבש עם כל ישראל ע"פ ה'.

יש להדגיש, שקידוש ע"י הפה, אם היה נעשה בחו"ל לא היה מועיל, אך הישיבה – ה"החזקה" במקום – היא זו שנתנה אפשרות לקדש; לכן כך הדגיש הרמב"ם בהל' בית הבחירה, כדלעיל, ועל גבי זה הוסיף הרדב"ז שהיה שם קידוש בפה, שהחיל את הקדושה לדורות.

הגרש"ז אויערבנד²⁵ מקשה גם הוא על שיטת התנ"כ, ושואל מהרמב"ם עצמו: הרי יש דין²⁶, שקרקע המוחזקת בידי הגוי ומירווח הכרי נעשה בידי ישראל – חייבת בתרומות ומעשרות. לכאורה דין זה הוא גם כשהנוכרים הם הבעלים החוקיים, ואפילו אם היו השולטים בא"י. רואים א"כ, שהם לא מפקיעים מקדושת הקרקע בשום אופן!²⁷ אומר הגרש"ז, שאכן יהושע – כיון שהחיל את הקדושה ע"י כיבוש – הקדושה התבטלה ע"י כיבוש הבבלים; אך עזרא, שעלה מן הגולה בלי תלות ברשות אומות העולם – כיון שמצא ארץ שוממה, יכול היה לקדש את המקום ע"י חזקה, וקדושתו לא פקעה יותר גם כשכבשו מהם, שהרי הם יישבו את הארץ ללא קיפוח זכות הזולת, ועל כן הקדושה עומדת לעולם.

תירוץ נוסף רוצה הגרש"ז לומר, בדומה לדבר אברהם דלעיל. אומר הגרש"ז, שלעזרא לא היה כח להחיל קדושה רק מצד החזקה, כיון שלא היו כל ישראל, ואין לחזקה משמעות מספקת עד כדי שתוכל לגלות את קדושת הארץ הטמונה. אלא שכיון שעזרא ישב באותם המקומות שכבר כבש יהושע, ובעבר היו המקומות קדושים בקדושת עולי מצרים ומחויבים במצוות – בא עזרא ומכח החזקה באותם מקומות חידש את הקדושה, לזה היתה מספיקה החזקה. אמנם, היתה צריכה לבוא התוספת של קדושת הפה, כדברי הרדב"ז, ולכן קדושה זו לא נפקעת לעולם, וא"כ יש לחזקה בגבולות עולי מצרים בעזרת קדושת הפה – כח של כיבוש רבים. עם כל זה, אין לקדושה זו תוקף בכדי ליצור קדושה של 'ביאת כולכם', אך יש לה תוקף להחזיר את מלוא החיוב של המצוות, לפחות מדרבנן.

בערוך השולחן העתיד²⁸ מקשה: איך יתכן שאע"פ שקדושה ראשונה היתה גדולה במעלתה מקדושה שניה – שלא היה בה מלך ולא אורים ותומים – בכל זאת קדושה שניה קדשה לעתיד לבוא וקדושה ראשונה לא? נראה לענ"ד לתרץ, שכיון שממילא אין כל יושביה עליה, ועל כן כל החיוב היום הוא רק מדרבנן – לעניין זה יש סמכות לעזרא לקבוע את קדושת המקום, כדי

²⁵ בספרו מעדני ארץ, תרומות פרק א' הלכה ה'.

²⁶ בהל' תרומות פרק א' הלכה י"א.

²⁷ למרות שיש לחלק בין שלטון לא חוקי שלהם בארץ, לבין בעלות פרטית, והרי ע"פ החתם סופר לעיל הם קיבלו רשות אלוקית להגלות את ישראל, אך ניתנה נבואה שיחזירו להם את הארץ – וממילא הכל שייך לישראל, גם אם בפועל כרגע נוכרי בקרקע.

²⁸ הל' תרומות ס"י נ"ג אות י"ג.

שנקיים מדרבנן את המצוות (והשאיר מקומות מסוימים שיסמכו עליהם עניים בשביעית וכו'). אך עדיין אין זה עיקר הקדושה, אלא לעתיד לבוא, כשיחזרו כל יושביה – תחזור הקדושה המקורית של חיוב המצוות, והמקומות בהם יישבו – יהיו קודש. אמנם, החזון איש²⁹ כותב, שאם ישבו רוב ישראל טרם חזרת מלך ונביא – ישוב גם יובל וכדו' מדאו', ומשמע שרק במקומות שקידש עזרא.

מהות החלת הקדושה בארץ בימי עזרא

הרב נריה זצ"ל³⁰ הקשה: כותב הרמב"ם², שכדי לכבוש את הארץ צריך שיהיה מלך שכובש, או שופט או נביא מדעת רוב ישראל, ובלי זה הרי זה כיבוש יחיד, ולכאורה דין זה הינו לדורות, ותקף א"כ גם בתקופת עזרא. אך מאידך, אומר הרמב"ם בהל' בית הבחירה²⁰, שנתקדשה הארץ בתקופת עזרא ע"י חזקה – ואיפה א"כ כח הציבור, האורים ותומים וכו', שמחיל את הקדושה על החזקה אשר נעשתה לכאורה ע"י יחידים? ומביא מהירושלמי הוכחה לכך שהחזקה שבימי עזרא נעשתה ע"י יחידים, שהרי אמר הירושלמי³¹, שבג' דברים שונה כיבוש מהחזקה ע"י עזרא: א. בזמן יהושע לא היה עול מלכות זרה עליהם ובימי עזרא כן; ב. בימי יהושע לא נתחייבו ברוב המצוות אלא לאחר י"ד שנים של כיבוש וחלוקה, ואילו בימי עזרא – כיון שנכנסו לא"י נתחייבו; ג. בימי יהושע לא נתחייבו אלא אחרי שקנו כולה, אבל בימי עזרא "ראשון ראשון קונה ומתחייב". משמע מדבריו, שזו חזקה שנעשתה ע"י יחידים שלב אחר שלב, ובכל חזקה שמחזיקים (כך לפי הרמב"ם) – מתחייבים במצוות. ומתחדדת א"כ השאלה, איפה התפיסה הכללית שלכאורה צריכה ליצור את הקדושה?

היה ניתן להסביר ע"פ דברי המב"ט³², שאומר שכיון שמחדשים את הקדושה שהיתה בזמן יהושע – אין צורך באותם תנאים של רוב ישראל ומלך או שופט או נביא, וכפי שהזכרנו דברים דומים בשם המעדני ארץ והדבר אברהם. אך עדיין צריך בירור, שהרי בפועל – קדושת הרבים בטלה, וכיצד א"כ יוצרים היחידים בחזקתם קדושה חזקה יותר מהקדושה הקודמת? ניתן לבסס את השאלה מדברי הרמב"ם³³, שחזקת גוי לא מבטלת קדושה, וברגע שחזר היהודי וקנה ממנו – חזרה הקדושה הראשונה, מכח זה שקדושה שניה קדשה לעתיד לבוא, ומשמע שאם לא היתה מקדשת לעתיד לבוא – הקדושה היתה מתבטלת מכח חזקת הגוי, וא"כ מודגשת השאלה, שהרי לכאורה צריך כח כללי ליצור קדושה כ"כ משמעותית?

הזכיר הגרשז"א במעדני ארץ לעיל, שלכן צריך את קדושת הפה, וזה בעצם הסברו של הרדב"ז שהיה צריך קידוש בפה; הקידוש בפה יצר את העניין הכללי שכל יחיד שתפס – תפס בעצם בשם כל ישראל, שהרי גדר המצוה ע"פ הרמב"ן³⁴, ש"לא נעזבנה ביד זולתינו מן האומות או לשממה", מתקיים כאן.

הסביר הרב נריה, שבימי יהושע נעשתה החזקה לפעמים גם באופן פרטי. וכך רואים ברמב"ם בהל' תרומות³⁵: "חלק יהושע ובית דינו כל ארץ ישראל לשבטים, ואע"פ שלא נכבשה, כדי שלא תהיה

²⁹ שביעית סי' ג' ס"ק ו'.

³⁰ במאמרו בתחומין כרך י"ב.

³¹ ריש פרק ו' דשביעית.

³² בספרו קרית ספר על הל' תרומות פרק א'.

³³ הל' תרומות פרק א' הלכה י'.

³⁴ בהוספה ד' לספר המצוות לרמב"ם.

³⁵ פרק א' הלכה ב'.

כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו". א"כ, כל אחד שהחזיק – נחשבה חזקתו כתפיסת הכלל, כי כל אחד שהחזיק בקרקע – ידע שהוא אוהז בקרקעו מכח הכלל, ומכח מה שחילק יהושע את הארץ לשבטים על מנת שכל שבט שיכבוש ויתיישב יעשה זאת מכח הכלל. כך צריך לומר גם לעניין בית שני, שכל יחיד שתפס – עשה זאת מכח הכלל, וזה מה שיצר את הקדושה.

הרב רבינוביץ שליט"א כתב על כך³⁶, והביא את הירושלמי דלעיל³¹ הסובר שיש ג' הבדלים בין קדושה ראשונה לקדושה שניה; ואומרת שם הגמרא, שיש מחלוקת בין רבי יוסי ב"ר חנינא לרבי אלעזר האם חזרה הקדושה לארץ, דהיינו, האם ירושת הארץ בזמן עזרא היתה כירושה ראשונה מדין תורה, וכדעת רבי יוסי ב"ר חנינא, או כדעת רבי אלעזר – שמעצמם קיבלו עליהם מעשרות, וכוונתו שלא נתחייבו מדין תורה אלא מאליהם קיבלו על עצמם להתחייב במעשרות³⁷ (הרידב"ז³⁸ פירש ע"פ הגר"א בעניין אחר, ולדעתו רבי אלעזר סובר כי חיוב המצוות התלויות בארץ בזמן בית שני היה מדאורי, עיי"ש).

רבי אלעזר לומד זאת מהפסוק³⁹: "ובכל זאת אנחנו פרתים אמנה וכתבים, ועל החתום שָׁרִינוּ לְיָנוּ פְּהִינְנוּ". שואלת הגמרא – איך רבי יוסי ב"ר חנינא לומד את הפסוק? ועונה: "שקבלו עליהן בסבר פנים יפות, העלה הכתוב עליהן כאילו מאליהן קבלו עליהן את המעשרות". וממשיך הירושלמי ומקשה, מה לומד רבי אלעזר מהפסוק¹⁵: "והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה", שאומרת הגמרא שזהו המקור של רבי יוסי ב"ר חנינא, המקיש את תקופת האבות לביאה שניה? ועונה, שעם ישראל עתידין לכבוש עוד ארץ י' עממים.

השאלה היא, כיצד נפסקה ההלכה – האם כרבי אלעזר או כרבי יוסי ב"ר חנינא; האם כרבי אלעזר, שכל היכולת להתחייב במצוות התלויות בארץ כיום נובעת מקדושת עזרא שהיא דרבנן וזהו כח החיוב, או כרבי יוסי – שזהו דין תורה וממילא לפי הכלל של 'ראשון ראשון קונה'⁴⁰ – כל מי שקונה קרקע בא"י מתחייב בה מדאורי?

כותב הרמב"ם בהל' תרומות⁴¹: "התרומה בזמן הזה ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפילו בימי עזרא אינה מן התורה אלא מדבריהם. שאין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שיהיו כל ישראל שם... וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית, לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה".

יוצא שיש ב' תנאים: א. "בארץ ישראל" בלבד, והכוונה היא למה שנקרא א"י לעניין חיוב מצוותיה, דהיינו מקום שכבש מלך וכדו' לצורך רבים⁴²; ב. "בזמן שיהיו כל ישראל שם". התנאי הראשון התקיים לכאורה רק בכיבוש הראשון, ואילו בבית שני לא היה כיבוש אלא חזקה. מהי משמעות החזקה? הגמרא במסכת מכות⁴³ מביאה את דברי רבי יהושע בן לוי: "שלשה דברים עשו ב"ד של מטה והסכימו ב"ד של מעלה על ידם", ואחד מהם הוא הבאת מעשר. שם בגמרא מוסבר

³⁶ תחומין כרך ו', עמ' 440.

³⁷ ע"פ ביאור הפני משה שם ד"ה "אמר ר' אלעזר".

³⁸ על הירושלמי שם ד"ה "אמר ר"א מאליהן".

³⁹ נחמיה י', א'.

⁴⁰ בירושלמי שם.

⁴¹ פרק א' הלכה כ"ו.

⁴² וכבהלכה ב' שם.

⁴³ דף כ"ג:

הדבר לעניין אחר, אך במדרש⁴⁴ מוסבר שעם ישראל גלו בעוון תרומות ומעשרות⁴⁵, ונפטרו בגלות מזה, ואומר המדרש רבה "והם חייבו עצמן מאליהן". ומביאים שם כראיה לכך את הפסוק בנחמיה³⁹ "ובכל זאת אנחנו **זרתים אמנה וכתבים**, ועל החתום", ומסביר שם המהרז"ו⁴⁶ שהם חייבו עצמן בזה שקידשו את הארץ קדושה שניה. ואומר המדרש, שהניחו אנשי כנסת הגדולה את כתב האמנה על כך שקידשו את הארץ במקדש בעזרה, "ובשחרית עמדו ומצאוהו חתום", ע"י בית דין של מעלה.

יש במדרש זה ב' חידושים שיש לשים לב אליהם: א. יש כאן מעין 'אורים ותומים', ע"י הסכמת בית דין של מעלה לחיוב תרומות ומעשרות, שמצאו את השטר חתום; ב. בית דין של מטה בהסכמת בית דין של מעלה, נחשב 'בשם כל ישראל'.

אם נשים לב לפסוקים – נראה שכך הוא גם הפשט: כתוב בנחמיה "ובכל זאת אנחנו זרתים אמנה וכתבים, ועל החתום שָׁרִינוּ לְיָנוּ כְּהַנִּינוּ" – למרות הצרות, הם כרתו אמנה להקב"ה. בהמשך שם⁴⁷ מובא תוכן האמנה שכרתו: "לשמור ולעשות את כל מצות ה' אֲדַנִּינוּ וּמִשְׁפָּטֵינוּ וְחֻקֵּינוּ, ואח"כ מובא⁴⁸: **"ואת ראשית עריסתינו ותרומתינו ופרי כל עץ תירוש ויצהר נביא לכהנים אל לשכות בית אלהינו ומעשר אדמתנו ללוים..."**. א"כ, בפירוש רואים שבין היתר קיבלו על עצמם מחדש, בחתימתם על האמנה, את המצוות התלויות בארץ, וזה ע"י שקידשו את הארץ, והיינו – שכל חזקת קרקע שהחזיק יהודי, עשה זאת בשם כל ישראל.

ואם נחזור לספק כמי פוסק הרמב"ם, כותב הרב רבינוביץ שליט"א שרואים שפוסק כרבי אלעזר, שאכן עם ישראל קיבל על עצמו את החיוב וזה נתן לדברים תוקף של דאוי, לולא חיסרון התנאי השני של 'רוב יושביה עליה'.

אכן, הביא הרב נריה שאבחנה זו נכתבה כבר בדברי הגר"ח בסנטסיל, שכתב⁴⁹: "והנה **כיבוש עזרא פשיטא שהיה כיבוש רבים ולצורך כל ישראל**, דאלי"כ איך היה מועיל לקדש כל א"י והלא קדושה ראשונה כבר בטלה?!"

ומוסיף שם הגר"ח ודן, מדוע א"כ מה שהחזיקו בתקופת עזרא בסוריה – לא יהפוך להיות כיבוש רבים? ועונה, שגם בתקופת עזרא היה חשוב הסדר של 'פלטרין של מלך', שיש לכבוש קודם את כל חלקי א"י ורק מתוך כך אפשר להרחיב את היישוב למקומות האחרים שמעבר לגבול הציווי. ואכן, גם אותן ארצות שהבטיח ה' לאברהם, דהיינו קיני, קניזי וקדמוני (=מואב, עמון ואדום) – יכולות להיכבש ולהסתפח לגבולות הארץ רק לאחר כיבוש ארץ ז' עממין, רק אז בטל איסור "אל תצר את מואב"⁵⁰. ע"פ הגר"ח, מקורו של הרמב"ם לכך שעם ישראל קידשו את הארץ בבית שני בחזקה ולא ע"י כיבוש, הוא מכך שרואים בירושלמי³¹ שהזכרנו לעיל, ששונה קדושת הארץ בזמן עזרא, שהיא נעשתה למרות שהיה שם שלטון זר, וכדאמרינן.

⁴⁴ תנחומא פרשת ויחי אות ח', וכן ברות רבה פרשה ד' אות ה', ובירושלמי ברכות פרק ט' הלכה ה' בקיצור.

⁴⁵ ולמרות שעקרונית השמיטה היתה הבעיה, מ"מ גם זה הצטרף, ע"פ הסבר המהרז"ו.

⁴⁶ ד"ה "כיון שגלו נפטרו".

⁴⁷ פסי' ל'.

⁴⁸ פסי' ל"ח.

⁴⁹ על מסכת גיטין דף מ"ז, ביחס לשאלה האם יש קניין לעכו"ם ודין סוריה בכיבוש שני.

⁵⁰ דברים ב', ט'.

הרב נריה דייק בלשון הרמב"ם⁵¹, שכתב: "כיון שגלו בטלה קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא". הרמב"ם מדגיש "מפני הכיבוש בלבד" – מדוע צריך להוסיף את המילה "בלבד"? אלא שבא הרמב"ם להוציא מהחזקה של עולי בבל, שכל אחיזתם היתה מכח החזקה. אמנם, יתכן שהיו שטחים שלא כבשו בתקופת יהושע, אך הגויים פיננסו מעצמם, וזה היה נחשב כחלק מאחיזת הכלל במקום, אך חזקה פרטית לא היתה, לעומת בית שני, ששם היתה חזקה פרטית שיצרה קדושת כלל.

גדר כיבוש הארץ לעניין החלת חיוב מצוות

יש עדיין לברר, האם לצורך כיבוש הארץ לעניין קיום המצוות – צריך מלך או שופט או נביא מדעת רוב בני ישראל, כהגדרות הרמב"ם, או שאם חסר אחד התנאים – לא ניתן לקדש. הזכרנו לעיל, שהתנאי של 'דעת רוב ישראל' הינו לעיכובא, ואכן הוכחנו שהיה קיים בבית שני; כך גם לגבי נביא או מלך או שופט, שהרי היו אז נביאים עדיין, שהלא אומרת הגמרא בזבחים⁵² כי שלושה נביאים עלו עמהם מבבל. אך יש לפי רש"י תנאי נוסף: בגמרא בעבודה זרה כותבים התוס'⁵³ בשם הקונטרס, ש'כיבוש יחיד' היינו שלא היו שם אורים ותומים וששים ריבוא, והשאלה היא האם בכיבוש בית שני – בו לא היו דברים אלו – הדבר מעכב (א"כ נאמר כפי שרצינו לחדש, שמה שהסכים בית דין של מעלה עם אמנתם נחשב כאורים ותומים).

יתכן, שהמקור של הרמב"ם ורש"י הוא בדין המקדש: אומרת המשנה בשבועות⁵⁴, שתוספת העזרה נעשית ע"י מלך, נביא, אורים ותומים וסנהדרין, ובשתי תודות (=לחמי תודה שהיו מקריבים בהם) ובשיר. בגמרא⁵⁵ מובאת מחלוקת רב נחמן ורב הונא: לפי רב נחמן, מספיק אחד מכל אלו, ואילו לפי רב הונא צריך דווקא את כל הדברים. הנ"מ תהיה בעניין קדושת המקדש; לפי רב הונא, מוכרחים לומר שקדושה ראשונה במקדש קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא, שהרי אחרת לא היה יכול עזרא לקדש, כיון שלא היה אז מלך ולא היו אורים ותומים. ואילו לדעת רב נחמן, אפשר לומר גם בקדושת המקדש – שקדשה לשעתה ולא לעתיד לבוא.

לדעות שהבאנו, שכל קדושת הארץ של עזרא מתבססת על גבי קדושה ראשונה, ניתן בקל להבין שע"מ לחדש קדושה קיימת – לא צריך את כל הדברים, אך לשיטות האחרות משמע אולי שגם כדי לקדש חלק בא"י צריך את כל התנאים דלעיל. החזון איש⁵⁶ מתייחס לדעת הרמב"ם, שפוסק שקדושת הארץ לא הצריכה את כל הדברים, וכותב שנראה שפסק כדעת רב נחמן, שמספיק אחד מכל הדברים, וזה ודאי היה בכיבוש עזרא – כפי שהזכרנו לעיל.

רש"י הזכיר⁵⁷, שלצורך הגדרת 'כיבוש רבים' צריך גם ששים ריבוא וגם אורים ותומים; אלא שבבית שני, כמובן לא היו שני הדברים, ובכל זאת רואים שהארץ קדשה לשעתה ולעתיד לבוא, ויש א"כ להבין כיצד הדברים מתיישבים. כותב הרב נריה, שיתכן ורש"י סובר כפי מה שהזכרנו בשם כמה אחרונים, שקדושה שניה באה על גבי הקידוש של קדושה ראשונה; יוצא לפי הסבר זה,

⁵¹ הל' תרומות פרק א' הלכה ה'.

⁵² דף ס"ב.

⁵³ דף כ"א. ד"ה "כיבוש יחיד".

⁵⁴ דף י"ד.

⁵⁵ שם דף ט"ז.

⁵⁶ שביעית ס"ג ס"ק ט"ז.

⁵⁷ עבודה זרה דף כ': ד"ה "סוריא".

שאורים ותומים בכל מקרה אינם לעיכובא – או מצד שאינם נצרכים כלל, או מצד שלצורך קידוש קדושה קיימת – אין בהם צורך.

כיבוש צה"ל ביחס להגדרות הנ"ל

לאור ההסתכלות על קדושה ראשונה ושניה, יש לעיין מה יהיה הדין בקדושה שלישית של ימינו אנו: האם יש בכח כיבוש צה"ל להחיל קדושה על מקום כמו אילת? לפי ההגדרה בדברי הרמב"ם, צריך מלך, שופט או נביא – ולכאורה צה"ל תואם להגדרה זו, כדברי הרב קוק במשפט כהן⁵⁸ המוכיח שלשופט יש דין מלך. ולמרות שמלך צריך מינוי ע"י סנהדרין של שבעים ואחד ונביא, מ"מ מדייק הרב מלשון הרמב"ם⁵⁹ שזה רק לכתחילה, אך ברור שכאשר אין נביא וסנהדרין – חוזרים משפטי ההנהגה לאומה בכללה, והיא ממנה את השליט. ממילא, כיון שממשלת ישראל כבשה את אילת משיקולים מדיניים וטקטיים לטובת האומה, ברור שיש לה בכיבוש זה כח לפחות כשל שופט.

השאלה היא האם הדבר נקרא 'דעת רוב ישראל'? לכאורה היה נראה לומר שכן, משתי סיבות: א. מצד דברי הגמרא בהוריות⁶⁰ (המוזכרת בתשובת הרב במשפט כהן), שלומדים מהפסוק⁶¹ "קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים", שרק קהל שבא"י נקרא קהל⁶². ומה שלא קידשו הקהל מדין כיבוש בתקופת עזרא, היה זה כי כל המציאות היתה שונה, כפי שהזכרנו – הם התיישבו כל אחד במקום אחר, כפרטים, והקדישו זאת בפיהם לצורך הכלל. כאן, לעומת זאת, היה הכיבוש מכח הכלל באופן מוחלט.

ב. מצד שחיזוק מדינת ישראל הוא אינטרס כלל ישראלי, שהרי מדינת ישראל מקנה ביטחון גם לכל היהודים בחו"ל, וממילא הכיבוש שהחליטה הממשלה לטובת חיזוק השלטון במדינת ישראל ייחשב 'מדעת רוב ישראל', ובייחוד שגם בתקופת שלמה – מן הסתם – לא עשו משאל עם אלא החלטת המלך ייצגה את דעת העם.

אמנם, יש לדון מצד דברי רש"י, שמזכיר גם אורים ותומים, מה שאין אצלנו, וכן מצד שלא ניתנו לנו סימנים שמימיים, כפי שהזכרנו שהיו בבית שני (אמנם כל הסיעתא דשמיא בהקמת מדינת ישראל והקץ המתגלה לנגד עינינו – אין סימן גדול מאלה, אך אין זה גדר הלכתי, כשם שגם בימי בית שני ההסכמה השמימית הועילה יותר על דרך הדרש, ומ"מ צ"ע). הזכרנו מ"מ את דעת החזון איש ברמב"ם, שהלכה כרב נחמן, שלא צריך בקדושת הארץ את כל הדברים הנזכרים הנצרכים לקידוש מקום, וע"כ מספיק מלך בלי אורים ותומים ובלי תודות וכו'; והוספנו שגם לפי דעת רש"י, שיתכן שזה לעיכובא, מ"מ במקום שנכבש אחרי שהתקדש בקדושה ראשונה – לא צריך את כל הדברים. אילת, שנכבשה ע"י שלמה (אחר כיבוש הפלטרין⁶³), סביר להניח שהתקדשה מכח הכיבוש, וממילא הכיבוש של צה"ל לא יצר כיבוש חדש. לפי"ז יש להחמיר – או מצד הרמב"ם, שמספיק אחד הדברים, או לפי רש"י – אם נתייחס לאילת כמקום שנתקדש כבר, שאז ממילא לא צריך אורים ותומים כדי לקדש, אלא מספיקה הנהגת מלך, וכדלעיל.

⁵⁸ סי' קמ"ד, אות ט"ו.

⁵⁹ הלי מלכים פרק א' הלכה ג'.

⁶⁰ דף ג'.

⁶¹ מלכים א' ח', ס"ה.

⁶² ועיי"ש ברש"י (ד"ה "הלך אחר") שכותב שאותם שבחו"ל "אינן מן המניין".

⁶³ עיי' מאמרנו ב"ומדברך נאוה" חוברת ב', מה שהבאנו בשם הרב זוין זצ"ל.

אמנם, ישנה בעיה נוספת – שהרי הזכרנו את דעת הגר"ח הסובר שגם בימינו צריך סדר של כיבוש, והיינו קודם כיבוש עיקר הארץ, ורק אח"כ הרחבה. אלא שעדיין תתעורר השאלה – מה יהיה הדין במקום שנכבש בכיבוש עולי מצרים (וכבר הזכרנו שאילת נכבשה ע"י שלמה); האם גם אז צריך את הסדר, או שזה נצרך רק בכיבוש חדש? ואף אם במצב כזה לא יועיל הכיבוש, השאלה היא האם במציאות כמו שהיתה בשנת ה'תש"ח – שלא ויתרנו על ירושלים ושאר אזורי לב הארץ, אלא נאנסנו שלא לכבשם, מעצם הסיטואציה שהיתה בקום המדינה (וברגע שהיתה הזדמנות ודאי שכבשנו אותה ואת שאר הארץ) – האם שם יהיה הדין שונה? גם הכיבוש של אילת באותה תקופה לא נבע מאיזשהו רצון פרטי להרחבת הגבול, אלא היה בזה ניצול הזדמנות לביסוס גבולות המדינה בצורה רחבה יותר; ממילא, מעצם עניין זה ששונה מכיבוש דוד – שרצה להגדיל את שמה של מלכותו ולהרחיבה (וכאן נבע הכיבוש משיקול יותר כללי, כאמור) – יתכן אולי שגם כל ההגבלה של סדר הכיבוש לא שייכת בנידון דידן.

הזכרנו ביחס לקושיית הכס"מ, על יצירתה של קדושה שנייה, כמה תשובות (מלבד הדבר אברהם, הגרשז"א במעדני ארץ, המבי"ט בקרית ספר ועוד – המזכירים שהקדושה הזו בא על גבי הכיבוש הקודם): התוי"ט הזכיר, שחזקה יכולה להיעשות ברישיון אומות העולם; לפ"ז עצם מה שהא"י נתן את המדינה לעם ישראל – זה עצמו יצר את הקדושה. אמנם אילת לא היתה כלולה בגבולות ה'תש"ח, אך הרי ניתנה הסמכות להקים מדינה, ומתוך הצורך של המדינה להגן על עצמה – נכבשה אילת. אומות העולם מכירות בגבולות שהיו עד שנת ה'תשכ"ז, ואין כל לחץ מצידן למסור את אילת, וממילא אולי בסופו של דבר יש כאן צד של חזקה, בניגוד לכיבוש יהושע שם הכל היה בגדר 'עובדות בשטח', בלי שנשאלה רשות מאומות העולם.

גם ביחס לסברא הראשונה במעדני ארץ, שכיון שהארץ היתה שוממה היתה אפשרות להחיל קדושה, יתכן לומר שגם באילת – כיון שלא היה בה יישוב אלא רק נקודת משטרה קטנה ולא משמעותית – לכן היתה אפשרות לחדש שם קדושה, בניגוד למקום שהיה בחזקת גויים מוחלטת, שעל ידה ביטלו את קדושת המקום. יש לציין גם את דברי הרש"ש על פירוש הרמב"ם במסכת עדויות⁶⁴, שכותב בדעת הרמב"ם: "גם עתה כשקנה ישראל קרקע בא"י ברשיון המלך הוי דומיא דזמן עזרא דאז כ"כ עלו והחזיקוה ברשיון כורש ולכן חוזרת לקדושתה"; ואם באדם פרטי כך – כ"ש בשלטון ישראלי. אמנם כבר כתב הצי"א⁶⁵ שדבריו הם חידוש גדול.

הגר"ש ישראלי בספרו ארץ חמדה⁶⁶ כותב לגבי כיבוש צה"ל, שאין ספק שהוא מחיל קדושה: א. מזה שזהו כיבוש לצורך כל ישראל; ב. עצם הכיבוש כבר מקדש, ורק במקום שנעשית חזקה צריך קידוש בפה, וכפי הרדב"ז דלעיל, אך בכיבוש בפועל – לא צריך ליצור את תנאי הכיבוש.

אמנם, הגר"ש ישראלי הוסיף שיש מקום לומר שהכיבוש לא מועיל, והסיבה לכך היא שצריך הקדשת ערי חומה. ורצה לחדש תנאי זה בדעת הכס"מ: הזכרנו שהכס"מ שאל מדוע לא נאמר שהארץ התקדשה בבית ראשון ע"י החזקה, כמו בבית שני, שהרי בנוסף לכיבוש החזיקו בארץ, וממילא, לשיטת הרמב"ם, שכיבוש בית שני יתרונו הוא באחיזה ע"י חזקה – הרי שגם בבית ראשון ניתן היה לקדש לעתיד לבוא?

עונה הרב ישראלי, שגם הכס"מ מסכים שהיה בבית שני גם מעשה של הקדשה, שהקדישו את הארץ, כבדברי הרדב"ז. ומדויק בלשון הרמב"ם, שלעומת עולי מצרים בהם כתב "נתקדש קדושה

⁶⁴ פרק ח' משנה ו' ד"ה "שקדושה".

⁶⁵ חלק י' סי' א', סעי' א'.

⁶⁶ ספר אי' שער ג' סי' י"ג.

ראשונה", הרי שבקדושה שניה כתב "כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה", שהיתה פה פעולת קידוש. הסביר הרב ישראלי, שהיה מעשה הקדשה בערי חומה; ערי חומה נחשבות כמחנה ישראל, שיוצא משם כל צרוע וזב, ויש לזה נ"מ גם לעניין גאולת הבית בתוך י"ב חודש, ועוד; הרמב"ם כותב בפירוש בהל' שמיטה ויובל⁶⁷: "כיון שעלה עזרא בביאה שנייה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותה העת, מפני שביאתן בימי עזרא שהיא ביאה שנייה כביאתן בימי יהושע", ומשמע שלדעה שקדושת ערי חומה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא, שכמותה פסק הרמב"ם – בבית שני קידשו מחדש, לפי התנאים של הקידוש.

רש"י בשבועות⁶⁸ כותב שלא ברור במה נתקדשו הערים, ואילו בערכין⁶⁹ כותב שקידושם "בשתי תודות ובשיר, ובית דין מהלכין ושתי תודות אחריהן" (ועיין בארץ חמדה⁷⁰, שרוצה לומר שזוהי בעצם מחלוקת אמוראים). בלשון הרמב"ם כתוב "נתקדשו", ולא מבואר כיצד, ומכל מקום משמע שהיה קידוש של כל המקומות שהיו קדושים מתקופת יהושע, והתבטלה קדושתן עם החורבן והגלות. אומר הרב ישראלי, שמעשה ההקדשה הזה הועיל לכל הערים בסביבה שהשתייכו אליהן, וזה למעשה יצר את קדושת הארץ. א"כ, גם בימינו לא מועיל כיבוש לבד, ללא קדושת ערי חומה.

מוסיף הארץ חמדה, שיש כמובן לשים לב לעובדה, שמשמעות הכיבוש בימינו היא רק במקום שמחוץ לגבולות עולי בבל אך נמצא בגבולות עולי מצרים (שבפרשת מסעי), שכיון שלא כבשו את כל גבולות פרשת מסעי – לא חלה הקדושה מעבר לגבולות אלו. ואולי הוא כדברי הגר"ח דלעיל, שגם לעתיד לבוא יש לכבוש קודם את הפלטרין (וצ"ע מה המקור לסברא זו). ובנוסף, שבעוונותינו רואים שעם ישראל לא כבש את כל המקומות ככיבוש מוחלט אלא כקלף למיקוח מדיני, לא החלנו בעלות מוחלטת על המקומות (והראיה – שאפילו ויתרנו יותר מאוחר על חלק מהמקומות), ולכן אין זה כיבוש מוחלט המחיל קדושה.

בעניין הגבולות שמעבר לפרשת מסעי, אומר הרב ישראלי שאין על המקום תורת א"י, גם אם כבשוהו. ברור א"כ לשיטתו, שלגבי אילת אין כל השפעה לכיבוש צה"ל.

דברי הציץ אליעזר בעניין

בדברי הרב וולדינברג זצ"ל בשו"ת ציץ אליעזר⁷¹, מובאת שיטת הרב דוד מקארלין בקונטרס השביעית, שכותב שאחרי שיכבשו ישראל את הארץ ויתיישבו עליה **כל ישראל** כמושלי הארץ, "**כל מה שכובשים מתקדש בקדושת הארץ**, וע"ד (=ועל דרך) זה יקדשו ארץ שלשה עממים (קיני, קניזי וקדמוני, שהם עמון, אדום ומואב, וא"כ גם אילת) שיכבשו כשיבוא מלך המשיח, דמסתמא כל מה שיכבשו לאחר שתכבש כל הארץ לפניהם יכנס לקדושת הארץ". ולומד זאת מסוריא, שנכבשה קודם כיבוש כל הארץ, ולכן לא התקדשה, ומסיק מכך שאם היתה נכבשת לאחר כיבוש כל הארץ, ע"פ הסכמת המלך והסנהדרין – ניתן היה לקדשה לגמרי. יוצא מדבריו, שכיבוש המקומות הנ"ל הוא בגדר מלחמת רשות, ולכן צריך מלך וסנהדרין. ומוסיף השאלת דוד⁷² במקום אחר, "דמה שיחזיקו בהסכמת הנשיא והסנהדרין או בהסכמת כל העם עם הסנהדרין נראה לי

⁶⁷ פרק י"ב הל' ט"ו.

⁶⁸ דף ט"ז. ד"ה "וקידושם".

⁶⁹ דף ל"ב: ד"ה "וקידושם".

⁷⁰ שם סי' ט' ס"ק ב'.

⁷¹ חלק י' סי' א', סעי' ה'.

⁷² דבריו מובאים בצי"א שם.

דיהיה קדוש ג"כ כדין כל כיבוש רבים, דכיון דנכרתו הז' עממין כל מה שכובשים בהסכם כולם נתקדש, ובפרט מהארצות שנתנו להם בברית בין הבתרים אלא שלא קדשו אותם עולי בבל בחזקתם. ולא גרע משלשה עממין שנתן הקב"ה לאברהם בברית בין הבתרים, שעתיד להתקדש ג"כ בקדושת הארץ בביאת הגואל בב"א אכ"ר, עכ"ל. א"כ, ישנה הערה חשובה בדברי בעל השאלת דוד הנ"ל, שהסדר של הכיבוש נצרך דווקא בזמן שקיימים ז' עממים, אך ברגע שבטלו – יש כח לכבוש ולקדש גם אם לא נעשה כסדר, וכל מה שיכבשו כהרחבת הארץ נחשב ככיבוש רבים (בפרט בתוך הגבולות שהובטחו לאברהם אבינו ע"ה בברית בין הבתרים), מכח סנהדרין ומלך. וזה שלא כדברי הגר"ח שהזכרנו לעיל. אמנם, הצי"א תמה: מה המקור לכך שכיבוש צריך סנהדרין? בייחוד שבדברי השאלת דוד משמע שצריך מלך וסנהדרין גם בכיבוש גבולות עולי מצרים, וקשה – שהרי למה ששייך לעיקר הגבולות של א"י אין צורך בסנהדרין!?

מ"מ, לאור הנ"ל נבדוק את הדין בעניין אילת, שאם דין מלך קיים היום, כדברי הרב זצ"ל במשפט כהן, שלהנהגה מוסכמת יש דין מלך (והובאו דבריו בתשובת הצי"א), ובייחוד לדברי השאלת דוד, שהסכמת כל העם מועילה, הרי שאפשר גם היום לקבוע קדושה באילת מכח זה שהמקום נכלל בהבטחת ה' ובגבולות העתידיים – "ושתי את גבלך מים סוף...".⁷³

אמנם יש לעיין בעניין דין הסנהדרין, האם הוא לעיכובא היום. המקור לדברי השאלת דוד שמצריך סנהדרין אינו בהל' תרומות ברמב"ם, שם נקט לשון "מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל", אלא בהל' מלכים⁷⁴, שם כתב הרמב"ם "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כבוש רבים והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר, והוא שיכבשו אותה אחר כבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה".

כותב הצי"א (שם בסעיף ד'), שיתכן שמשמעות הצורך בסנהדרין היא כדי שההרחבה תיקרא 'מלחמה של המלך מדעת ישראל', ולא לשם האדרת כבוד מלכותו, ולזה צריך את הסנהדרין הנותנים את אישורם לצאת למלחמת הרשות. כיום, שהמלחמה היא מלחמת מצוה מכח "עזרת ישראל מצר"י⁷⁵, ממילא יש יותר תוקף לכיבוש, ויתכן שאז לא צריך את הסנהדרין, שהרי זה לא דין בעצם הכיבוש (כפי שמופיע בהל' תרומות, שלא מצריך הרמב"ם בית דין), אלא זהו דין במלחמת הרשות, וכיום שזו מלחמת מצוה, וברור שאין כאן חשש של 'האדרת מלכותו' – אין צורך בסנהדרין.

אמנם, הרמב"ם שם כותב שאפשר להרחיב את הכיבוש רק אחרי כיבוש "כל ארץ ישראל האמורה בתורה", והרי כאן לא כבשנו את כל חלקי הארץ? אלא שהסברנו ע"פ השאלת דוד, שאין זה לעיכובא. אם כי מתעוררת בעיה אחרת ברוב הכיבושים של צה"ל, שנראה שמה שכבשנו – לא כבשנו ככיבוש קבוע אלא על דעת להחזיר כקלף מיקוח ל"שלוש"; מ"מ לגבי אילת נראה לעני"ד לומר, שהיא נכבשה כדבר קבוע (וזו היתה החשיבה במלחמת השחרור – בניגוד למלחמות שבאו אח"כ), כחלק מיצירת גבולות ברי הגנה להתיישבותנו בארץ, כחלק ממלחמת מצוה. יתכן א"כ לפ"ז לומר, שיש בכיבוש כח להחיל קדושה.

אמנם, בגמרא במסכת בבא בתרא⁷⁶ מובא: "אמר רב יהודה אמר שמואל: כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר". ושואלת הגמרא: "לאפוקי מאי?" ועונה: "לאפוקי קניי קניזי וקדמוני".

⁷³ שמות כ"ג, ל"א.

⁷⁴ פרק ה' הלכה ו'.

⁷⁵ הל' מלכים שם הלכה א'.

⁷⁶ דף נ"ו.

יצאנו מנקודת הנחה, שקיני, קניזי וקדמוני הם שעיר, עמון ומואב, כדעת רבי יהודה שם בברייתא – כך מביא רש"י על התורה⁷⁷, וכן בהרבה מקומות מובאת בעיקר דעה זו. ממילא, אילת לכאורה נמצאת בגבול זה. ומסביר שם הרשב"ם⁷⁸: "קניזי קניזי וקדמוני שנתנו לאברהם אבינו בברית בין הבתרים לא יתחייבו במעשר לעתיד לבא כשיחזירם לנו לעתיד".

פירוש נוסף מביא הרשב"ם⁷⁸: "אי נמי אם כבשו ישראל מהם אחרי מות יהושע כולן פטורין מן המעשר", ומצטט פסוק כראיה "זאת הארץ אשר נשבעתי וגו'⁷⁹, "זאת – למעוטי הני שנתוספו לאברהם על השבועה".

הצ"א⁸⁰ מביא את דברי המל"מ בספרו פרשת דרכים, המחדש חידוש גדול בעניין, וכותב שכל דברי גמרא זו עוסקים בזמן בוא המשיח, שאז בני לוי יקבלו חלק ונחלה, וממילא לא יצטרכו אותם חלקים שיכבשו ליתן תרומות ומעשרות, כי מהם עצמם תהיה נחלה לשבט לוי. אבל היום, אם כובשים חלקים אלה בכיבוש רבים – חייבים בתו"מ. ומוכיח דבר זה, שהרי אפילו חו"ל שכובש המלך חייבת בתו"מ, וא"י שהובטחה לאברהם אבינו אינו דין שתהיה חייבת?! הרמב"ם לא הזכיר את דברי שמואל שבגמרא להלכה, למרות שכותב בה' תרומות⁸¹, שחו"ל שנכבשה אחרי כיבוש שאר הארץ – הרי היא "כארץ ישראל לכל דבר", ולכן נראה שסובר שזה לא מוגדר כהלכה למעשה, אלא אולי כהלכות משיח.

יש החולקים על היסוד שמביא הרשב"ם, לפיו הלויים יירשו את ג' הארצות האלו; יש אומרים⁸² שהלויים ייקחו נחלתם סמוך לירושלים, ויש אומרים⁸³ שבתקופת המשיח לא יירשו הלויים נחלה כלל. ומוכיח המנחת חינוך⁸⁴, שגם הרמב"ם לא סובר כרשב"ם. לכן מביא הצ"א את דברי בעל העמודי אור⁸⁵ שמפרש אחרת את הגמרא בב"ב, ואומר שקיני, קניזי וקדמוני לא חייבין בתו"מ, כי אסור היה לישראל לכבושן, אך ברגע שיותר לישראל לכבושן – יתבטל הדבר, ויחול חיוב תו"מ⁸⁶. היום, פשוט שאין לאסור את כיבוש המקומות הנ"ל, שהרי סנחריב בלבד את האומות ואין מואב, עמון ואדום יושבים שם, ולדעות אחרות כבר בימי דוד בטל האיסור, וביחוד שבאו עלינו למלחמה, וממילא יהיו חייבים המקומות בתו"מ.

נקודה נוספת מעיר הצ"א מדברי החתם סופר בחידושו על מסכת נידה⁸⁷. הגמרא ביבמות⁸⁸ מביאה את דברי רבי יוסי בברייתא של סדר עולם, על הפסוק⁸⁹ "אשר ירשו אבתוך ויךשתה".

⁷⁷ בראשית ט"ו, י"ט, ד"ה "את הקיני".

⁷⁸ ד"ה "חייב במעשר".

⁷⁹ דברים ל"ד, ד'.

⁸⁰ שם סעי' ו'.

⁸¹ פרק א' הלכה ג'.

⁸² ר"ן ב"ב דף קכ"ב. ד"ה "ואידך למאן".

⁸³ מנחת חינוך על מצוה ת"ח, ע"פ הספרי.

⁸⁴ מצוה ת"ח.

⁸⁵ סי' ע"ד.

⁸⁶ וכך משמע בתוס' בדף נ"ו. (ד"ה "לאפוקי מאי") המתרצים שהחידוש הוא שלמרות שקיני, קניזי וקדמוני הם מא"י – מ"מ חייבים בתו"מ. ומסבירים בדבריהם, שכוונתם רק כל עוד לא כבשו את המקומות, אך ברגע שכבשו – חייב בתו"מ, ולא גרע מחו"ל, כדלעיל.

⁸⁷ דף מ"ו:

⁸⁸ דף פ"ב:

דורש רבי יוסי: "ירושא ראשונה ושניה יש להן ושלישית אין להן". רש"י מסביר שם, שהחידוש הוא שהקדושה שבירושה ראשונה שבזמן יהושע – בטלה, ושניה שבזמן עזרא – לא בטלה, ולכן לא צריך ירושה שלישית; יוצא מכאן, שעיקר החידוש הוא, שגם כשגלו בגלות אדום – לא בטלה הקדושה.

הר"ח, המובא בתוס'⁹⁰, מפרש באופן שונה לגמרי, ומסביר שקדושה ראשונה היא קדושת אברהם, יצחק ויעקב, וקדושה שניה – קדושת יהושע, ומכאן ואילך קדושה לעולם. שואלים התוס': הרי במסכת נידה⁹¹ מובא, שהגמרא מקשה מהברייתא הנ"ל על דברי רבי יוסי עצמו, האומר שתרומה בזמן הזה היא מדרבנן, ומשמע שבטלה קדושת הארץ שוב, ולכן היא מדרבנן; אומרת הגמרא שם בסופה, שבאמת רבי יוסי סובר שקדושת הארץ בטלה (כהסבר רש"י שם⁹²), ולכן מתחייבים בחלה מדרבנן, כי בעזרא לא עלו כולם, ועל כן לגבי תרומה זהו ספק. ועתה, לפי הר"ח, הרי זה לא יתכן, שכן אם קדושת יהושע היא שניה – אזי היא לא בטלה, וכיצד חלה הופכת להיות מדרבנן?

מסביר החתם סופר⁸⁷ את דברי הר"ח, שמה שסובר שקדושת הארץ לא בטלה מזמן יהושע, היינו שהארץ מקודשת, אך בכל פעם שיצאו – הקדושה פוקעת באופן זמני, אלא שחוזרת כאשר חוזרים כל יושביה, וזה לעניין חלה ויובל. אך למי"ד שתרומה היא דאורייתא, היינו שלא צריך ביאת כולם, ממילא חוזר החיוב של יהושע. מדייק הצי"א מדברי החתם סופר, שכבוש בעצם מחדש קדושה ישנה. אמנם חסרה 'ביאת כולם' ע"מ ליצור את החיוב מדאורייתא, אך עצם זה שהיה כבוש בידי עולי מצרים – זה כבר יוצר את הקדושה, ולכאורה כך גם לגבי הרחבת הגבול ע"י שלמה.

דבר דומה מובא גם בקונטרס השביעית ובעוד מקומות בדברי הגאון רבי דוד פרידמן מקרלין⁹³; שהגויים – כשהם כובשים קרקע בא"י ומוציאים אותה מחזקת ישראל – אין הם קונים אלא קניין פירות, היינו שהקרקע שלהם לעניין הנאה מפירות הקרקע, אך גוף הארץ לא נפקע מעולם מחזקת ישראל. ומדגיש, שאין לגוי קניין גוף בכל מה ש"נתנה להם ירושה לאברהם בברית בין הבתרים", ומוסיף "או מהארצות שיכבשו אותה כל ישראל ביחד עפ"י מלך וסנהדרין כדין לאחר שיכבשו כל הארץ שנתנה להם לאברהם". בזה אילת כלולה א"כ בשני הצדדים – גם ניתנה בברית בין הבתרים, וגם נכבשה ע"י שלמה, ומסתמא ע"פ הסנהדרין, וכפי שנראה בהמשך – לאחר כבוש כל הארץ (לפחות לעניין שיהיו מעלי מס). מ"מ מסיק הגר"ד מקרלין, שכבושי נבוכדנצר וטיטוס לא הפקיעו את קדושת א"י, אלא ביטלו את המצוות, וברגע שיכבשו ישראל מחדש – כח הקדושה יחזור.

כך כותב גם בעל הישועות מלכו⁹⁴, שלמרות שכתוב שקדושת יהושע בטלה – היא לא בטלה לגמרי, וכשם שלעניין ירושלים נאמר שלא בטלה קדושתה, אע"פ דהיינו לעניין מעשר שני והקרבת קרבנות בלבד, ואילו לעניין חלה ותרומות ומעשרות בטלה קדושתה ואין חייבים להפריש בדברים שגדלו שם או הובאו לשם, כך גם לעניין א"י – לא בטלה קדושתה לגמרי, ואמנם לעניין גידולי קרקע בטלה קדושתה, אך האוויר עודנו קדוש, ו"כל דבר שאינו תלוי בגידולי קרקע עדיין קדושתן נוהגת... ונשאר מעט קדושה כפי מה שקבלו חז"ל לענין ערלה וכלאים ולענין סמיכה... שאע"פ

⁸⁹ דברים ל', ה'.

⁹⁰ ד"ה "ירושא ראשונה".

⁹¹ דף מ"ו:

⁹² ד"ה "תני לה ולא סבר לה".

⁹³ הובאו דבריו בצי"א שם סע' ז'.

⁹⁴ יו"ד ס"י ס"ז.

שאינן תו"מ נוהג בזה"ז אלא מדרבנן, בערלה וכלאי הכרם אינו כן אלא אסור מדאורייתא ולוקין עליו".

אך מסתפק הישועות מלכו לגבי כיבוש עולי מצרים, האם חייב בערלה מדאורייתא, וכותב על כך לעיין היטב בפ"ק דערלה⁹⁵, שם רואים שדין ערלה הוא מעת כניסתם לארץ, ולא תלוי בכיבוש – וא"כ יהיה חייב גם בגבולות עולי מצרים, שהרי הכיבוש של הגויים לא ביטל זאת (וע"ש בתפארת ישראל⁹⁶ ובהגהות התפארת יעקב⁹⁷ שם, שחולקים בעניין זה).

יוצא א"כ מתוך דבריהם של הישועות מלכו והשאילת דוד, שהקדושה של יהושע לא בטלה לגמרי, אלא קדושת האוויר קיימת וביכולתה להתפשט על הקרקע, בייחוד כשישראל חוזרים לשבת עליה. כמובן, כל הלכה לפי תנאיה, כגון: האם צריך רוב יושביה עליה וכו', אך יתכן מ"מ שקדושה מדרבנן יש. ונסביר זאת כהסברו של הכפתור ופרח⁹⁸ לגבי ערלה, שכותב שדין ערלה הוא גם כשנטעו עד שלא כבשו; ומנמק זאת "שהרי הארץ היתה קדושה מעצמה והם שבאו והתחילו לכבשה מחדש הוה ליה כמצא מין את מינו ונעור", וזה עיקר מה שאנו רוצים להוכיח. בדברי ה' רואים עוד יותר מזה, שהקדושה מתעוררת אפילו במקומות שנכבשו אחר שכבשו את כל הארץ. בספר מור וקציעה לגריעב"ץ⁹⁹ כותב, שהגדרת 'א"י גמורה' היא כל מה שהוא מכיבוש ראשון, ומלבד סוריא שהיא ככיבוש יחיד הרי ש"ארץ הכנעני בכלל כבוש רבים היא כולה (ר"ל כל שכבשו ישראל ממנה)¹⁰⁰, רק חלוק כבוש ראשון מכבוש שני במצות חובת קרקע". משמע שעצם הכיבוש פעל, וא"כ ודאי שזה כולל את כיבוש אילת ע"י דוד ושלמה¹⁰¹, ובייחוד לאור העובדה שדוד ושלמה לא כבשו ככיבוש יחיד.

ואכן, מביא בהמשך דבריו הגדרה, ולפיה כא"י נחשב כל מה שהיה בכיבוש בית ראשון וגם בבית שני עד תקופת הגלות, אך אם נלקח מידינו לפני הגלות – אין זה ככיבוש של בית שני. וכותב, שארץ אדום נכבשה בזמן הורקנוס והוחזקה עד הגלות; ואמנם בארץ אדום לא התיישבו יהודים, אך באילת בזמן שלמה ודאי שהיו, וכן בזמן מלכים נוספים.

בתקופת בית שני, כותב במור וקציעה, נראה שהיו באילת יהודים. הוא מוכיח זאת מהמשנה במעשר שני¹⁰², בה נאמר שאילת היא מקום שהיו מביאים ממנו מעשרות כמהלך יום אחד מירושלים (ברור שלא זו אילת ששלמה ישב בה, שהיא ודאי מהלך כמה ימים מירושלים, אלא יש דעה שמדובר במקום ליד חברון, ולדעה אחרת – מקום באזור בית גוברין¹⁰³). אך מ"מ יתכן שהיה יישוב באילת שלשפת ים סוף, כדבריו – לצורך מסחר עם אפריקה – שכן היתה זו עיר נמל חשובה). מ"מ לגבי אדום מתלבט המור וקציעה האם דינה כסוריא, כיון שכבשו את אדום לא הורישו את יושביה, או אפילו אינה גם כסוריא; אך אילת, כיון שנכבשה והיה שם יישוב, משמע

⁹⁵ משנה ב'.

⁹⁶ יכין אות ח'.

⁹⁷ ד"ה "דנתבטלה קדושת הארץ".

⁹⁸ פרק י'.

⁹⁹ ס"י ש"ן, גדר ישוב א"י.

¹⁰⁰ הסוגריים במקור.

¹⁰¹ גם את עזה מכליל המור וקציעה בכלל כיבוש ראשון, שהרי נכבשה בתקופת השופטים, ואף שאח"כ יצאה העיר מיד ישראל – מ"מ כיון שאח"כ תפסוה הרי זה בכלל כיבוש ראשון.

¹⁰² פרק ה' משנה ב'.

¹⁰³ דעות אלו מובאות בפירוש קהתי למשנה זו.

מדבריו שיתכן שדינה שונה – בגלל רצף היישוב שהיה שם. יש להעיר, כי מבירור שערכתי עם מיכה ארז היי (רכז ההדרכה במדרשת הטיולים 'אל ארצ'י באילת), מתברר שאין בידינו עדויות על יישוב בתקופת בית שני אלא בתקופות מאוחרות יותר, וראיית המור וקציעה מהמשנה כבר הראינו שאינה מדויקת.

מעניין לציין את דברי המור וקציעה בסיכום העניין שם, שכותב "גבולי הארץ ומצריה, אלה הם, בשתי רוחות (דרום ומערב)¹⁰⁴ היא גדורה בשני ימים גדולים האדום והאמצעי הנזכרים [ים סוף – האדום, וים תיכון – האמצעי]. ומרחק שניהם שוה. מדת מהלך יום מירושלים, וכדמוכח ריש פרק ה' דמעשר שני [ועיין לעיל שהקשינו על הנחה זו, והסברנו שבמשנה שם מדובר על מקום אחר], ובשתי רוחות (מזרח וצפון) היא סגורה בהרים גדולים סביב לה, הלא המה, ממזרח, הר הגלעד והבשן, ומצפון, הר חרמון, והלבנון במקצוע צפוני מערבי (הירדן מבדיל בין תשעת שבטים וחצי ובין שנים וחצי) מה שבתוך מרובע הלז, הכל ארץ ישראל הנתונה לאברהם אבינו. אלא שלא באה כולה ליד ישראל, לא בימי בית ראשון ולא בימי בית שני... ובהכרח יתקיים דבר ה' לעתיד".

וכותב קודם לכן, **שלאותן ארצות שלא יושבו בבית ראשון ובבית שני**, אין "דין א"י בזמן הזה, לענין חובת קרקע, ועפרה טמא כארץ העמים¹⁰⁵. **ושמא אף היא לא גזרו על אוירה, רק על גושה. וכך נראה בעיני שעל כל פנים יש לה מעלה על שאר ח"ל, ויש בה משום ישוב א"י ודאי**, מאחר שמכלל מתנת הארץ לנו היא, **ומשובחת ומעולה היא לענין דירה וקבורה, מחו"ל גמורה, בלי ספק"**.

ומוסיף עוד ומדגיש: "ואפשר **מדרבנן חייבת** גם היא בחוקי קרקע במה שחייב בא"י ממש מד"ת [=מדין תורה] ובשל ישראל לעצמו... אע"פ שלא הגיעו אותן ארצות למדרגתה בקדושה כנזכר". ונוסיף על דבריו, שודאי אחרי שכבשה צה"ל, וישראל עושים בה כבשלהם – זה יותר ממה שכתב "ובשל ישראל לעצמו", ולכאורה ודאי חייב מדרבנן.

יש להוסיף לדון בעניין, ממקור נוסף בדברי המור וקציעה. יש המביאים סיוע לדברי המהרי"ט, שטען שלעזה אין דין א"י¹⁰⁶, מדברי הגמרא בכתובות¹⁰⁷, ש"כל הדר בחו"ל כאילו עובד עבודת כוכבים", שנאמר אצל דוד¹⁰⁸: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים". פסוק זה מדבר על בריחת דוד לערי פלשתים, לגת, ורואים א"כ שיש לערים אלה דין חו"ל! עונה היעב"ץ, שזה היה דווקא מפני שהיתה ביד פלשתים, ביד שלטון עובדי אלילים, ולכן היה שם דין חו"ל. מכלל לאו נשמע הן, שמשמע שהחלת שלטון ישראלי מוחלט על מקום – ודאי מחזקת את ערך ישיבת הארץ במקום, אם לא למעלה מזה.

אגב דבריו אלו, נתזרזר לדברי הצי"א המביא את הספר 'הלכות ארץ ישראל' המיוחס לטור¹⁰⁹, שעיר שכבשו עולי מצרים כך שהיתה "מיוחדת לדירת ישראל והשדות מיוחדות לישראל ולא יהי עליהן אימת גוי שיוכל לגרשם ממנה – זו היא קדושתה, וחייב במעשר **דאורייתא**". והקשה שם על זה מדברי הטור עצמו (ובכלל יש מספר מקורות להניח שלא הטור כתב קונטרס זה, אך ודאי מ"מ שנכתב ע"י אחד מאחרוני הראשונים, ואין לבטל לגמרי את דבריו). ולמרות שהחייב מדאו' נראה

¹⁰⁴ כל הסוגריים העגולות – במקור.

¹⁰⁵ עיי במאמרנו בעלון "ומדברך נאווה" חוברת ד', מה שכתבנו בזה.

¹⁰⁶ עיי במאמרנו הראשון "ומדברך נאווה" חוברת ב'.

¹⁰⁷ דף ק"י :

¹⁰⁸ שמואל א' כ"ו, י"ט.

¹⁰⁹ הוזכר במאמרנו הראשון.

דחוק ונוגד את ההלכה (מה שמראה כי אולי יש שיבושים בספר זה), מכל מקום עצם ההתייחסות לשלטון כגורם מחייב – קיים שם, וכפי שגם הזכרנו לעיל בדברי הרש"ש בעדויות⁶⁴.

הערה נוספת בדברי הרמב"ם

יש לעיין בדעת הרמב"ם¹¹⁰, שכותב: "וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ... ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות, שני והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה, מקיש ירושתך לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך אתה נוהג בחידוש כל הדברים האלו אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו".

לפי"ז יוצא, שביאה שלישית באה ע"י כיבוש דווקא, שלא מזכיר שם תנאי אחר. אמנם רואים שאין מדובר על כיבוש סתם, אלא על 'ביאת כולכם', וכפי שכותב הרמב"ם⁴¹: "שאיין לך תרומה של תורה אלא בארץ ישראל ובזמן שיהיו כל ישראל שם, שני כי תבואו, ביאת כולכם כשהיו בירושה ראשונה, וכמו שהן עתידין לחזור בירושה שלישית. לא כשהיו בירושה שנייה שהיתה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה". משמע, שהכיבוש של ירושה שלישית שיחדש את הקדושה – יהיה בגדר 'ביאת כולכם'¹¹¹.

נוסיף לדברים אלו את דברי הצי"א, שמסתפק האם בזה שיש ששים ריבוא בארץ מתקיים התנאי של 'ביאת כולכם', ומספיק המספר היסודי הזה כדי לקבוע זאת¹¹². אמנם, ודאי לא זו הדעה הרווחת בין הראשונים והאחרונים, אך זוהי סברא נוספת האומרת שכיבוש מדעת רוב ישראל, גם אם לא ייצור קדושה דאוי לעניין תרומה, ודאי מדרבנן יגרום לכך שיש לכאורה לקיים את המצוות התלויות בארץ, וא"כ כך נאמר גם ביחס לכיבוש ביאה שלישית שנעשה מדעת רוב ישראל, ורק חסר בו השלב הנוסף והחשוב שיהיו כל יושביה עליה. ובי"ה, העלייה לא"י מוסיפה והולכת, וממילא בעזרת ה' עוד מספר שנים נשלים את התהליך שרוב יושביה יהיו עליה.

לכן, לענ"ד אין ספק שיש לנהוג – לפחות מדרבנן – בקיום המצוות, עד לעליית כל ישראל לארצנו בביאת הגואל, שאז נתחייב מדאוי בתו"מ.

סיכום

הארכנו לברר במאמר זה ממקורות רבים, שיש לכיבוש של צה"ל ולשלטון הברור שלנו באילת חשיבות מרובה מבחינת ההכרעה ההלכתית בגדרה של אילת. יתכן, שלפעמים צירפנו דעות פחות מרכזיות לעניין הכרעת ההלכה, אך אין להתעלם מדעות אלו. ודאי בשובנו לארצנו, בתחילת הגאולה שאנו נמצאים ומתקדמים בתוכה (למרות כל מיני נסיגות שרואים במהלכה, כצבי שנגלה ונכסה אך תמיד מתקדם¹¹³) – ודאי שבתקופה כזו יש להתחשב בכך, לעניין חיזוק מצות יישוב א"י והרחבתה¹¹⁴. כמו כן, לעניין מצוות התלויות בארץ, נלע"ד שעלינו לקיימן באילת, לפחות מדין 'הציבי לך ציונים'¹¹⁵, שלא יהיו חדשים עלינו, כשפתאום במקומות אלו נתחייב מדאוי בתו"מ ובשביעית, ולא יהיו הדברים כ"חדשים מקרוב באו". אמנם, בחו"ל לא גזרנו על תו"מ או על

¹¹⁰ ה' תרומות פרק י"ב ה' ט"ז.

¹¹¹ ועיי במאמר של פרופ' אברהם פיינטוך בתחומין כרך ז'.

¹¹² ועיי בזה במאמרנו הראשון.

¹¹³ עיי מדרש שיר השירים רבה פרשה ב' אות כ"ב, ורות רבה פרשה ה' אות ו'.

¹¹⁴ כמו שהוזכר באריכות במאמרנו הראשון.

¹¹⁵ ירמיהו ל"א, כ'.

שביעית וכדו', ולא חששנו ל'הציבי לך ציונים', אך כאן, בעזרת ה' **נישאר באותו מקום**, והמצב הדמוגרפי ישתנה בא"י וממילא יהיה פשוט לכולם שבארצות קיני, קניזי וקדמוני תהיה ישיבה, ואף ערי מקלט תהיינה שם, כדברי הרמב"ם¹¹⁶, ויקוים בנו "ושתי את גבלך מים סוף עד ים פלשתים"⁷³. ממילא, כשפתאום נתחייב במצוות התלויות בארץ – איך יתכן שלא נדע כיצד: וא"כ, האם לא נקיימן מהיום, כדי שלא תהיינה כחדשות בהגעת העתיד הנ"ל?!

אמנם, יאמרו השואלים – הלא עזרא הניח את בית שאן וכדו' שלא יתחייבו שם במצוות, כדי שיסמכו עליהן בשביעית, וכך גם אצלנו ברוך ה' יש את הערבה ואת אילת שנסמוך עליהן בשביעית? אלא שמה שהשאיר רבי את המקומות הנ"ל, זה היה לקראת הגלות שאחרי החורבן השני (ויש ראיות רבות בספרים שונים, לכך שהיה ידוע מראש שביהמ"ק השני הוא זמני, ואכמ"ל), ואילו אנחנו עומדים לקראת גאולה – "עקבתא דמשיחא" – ועל כן, האם לא נחזק את המצוות התלויות בארץ?! אכן, בשביעית קונים הבד"צים השונים מאזור אילת וסומכים על זה שאינה א"י לעניין המצוות, אך אם ממילא סומכים על היתר המכירה – נמכור זאת לגוי מספק, וממה נפשך: אם זה לא א"י כלל, לא עברנו על כל איסור כשמכרנו, ואם זה א"י – הרי שזה יקל על עבודת הקרקע במקום. זאת בייחוד שהקדושה היא רק קדושת עולי מצרים, ועל כן דיני שמיטה שם פחות חמורים וניתן למצוא פתרונות רבים ליבול הגדל בחלקי ארץ אלו.

ואפשר לשאול – הרי ישראל, בזמן שהיו בארצות סיחון ועוג, לא הפרישו תו"מ, למרות שאחר כיבוש וירושה יתכן שקיימו את המצוות התלויות בארץ! אלא ששם, כיון שכל ישראל לא התחילו לקיים – גם באותם מקומות לא התחילו; ואילו ביחס לאילת, כיון שבכל א"י כיום מפרישים – נפריש גם שם בלי ברכה, נשמור שביעית בגינות פרטיות, והחקלאים ימכרו שדותיהם לנוכרים. וכפי שהזכרנו, ע"פ המדרש⁴⁴, שעם ישראל בתחילת בית שני קיבלו על עצמם את המצוות התלויות בארץ, למרות שמדאו' היו פטורים, והסכימו איתם משמיא – כך גם אנו צריכים להוסיף חיובים ולחזק את חיבת הארץ ומצוותיה, ויסכימו איתנו משמיא, ויזכו אותנו להיות במעמד של כל יושביה עליה, ונתחייב בכל המצוות מן התורה במהרה בימינו, אמן.

בעת כתיבת המאמר היינו עסוקים בדברי הרב וולדינברג זצ"ל, והתבשרנו על הלקחו של גברא רבא הדין. הרב וולדינברג, בספרו הצי"א, בירר את מעמדה של אילת לעניין יום טוב שני של גלויות, ושם קבע את היסוד עליו אנו מסתמכים לאורך כל המאמרים שכתבנו בנושא, והוא – שכיבוש שלמה קידש את אילת כקדושת עולי מצרים, וממילא יש לראות אותה כא"י לכל דבר – ככל שאר כיבושי עולי מצרים (כנהריה בצפון ואשקלון בדרום). הרב וולדינברג בירר באריכות את היחס לכיבוש של צה"ל, ודן במשמעויות הלכתיות רבות שלו, שעם ישראל התחיל לדון בהן רק עם התחדשות שלטוננו בארץ. בין היתר עסק בסוגיות של צבא ופיקוח נפש, הפעלת משטרה, בתי חולים וכדו' – נושאים שעם ישראל לא עסק בהם מאז חורבן בית שני.

זיכה אותנו הקב"ה בת"ח בקי, שיכול היה לדלות הוכחות ועקרונות מספרים שאינם ידועים אלא למעטים, ולהוציא תורה מסודרת וברורה, בעלת עקרונות מעשיים אשר הניחו לנו יסודות להמשיך לפתח ולחקור, ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. זכה הצי"א וכבר בחייו הפך להיות מקור שספרי הלכה חשובים מצטטים – החל מהשמירת שבת כהלכתה, וכלה בילקוט יוסף, ועוד. אין ספק שספריו הרבים ימשיכו להוות מקור שנמשיך לצטט וללמוד, בעשרות הנושאים בהם עסק ודן.

¹¹⁶ הלי רוצח פרק ח' הלכה ד'.

ת"ח זה היה מאלו שראו במדינה את האתחלתא דגאולה, כפי שכותב בעצמו בהקדמה לחלק ג' של הצי"א. הוא שמח בהרחבת הגאולה במלחמת ששת הימים, כפי שכתב בהקדמה לחלק י' מספרו, והשתדל לפעול לכך שמדינת ישראל תוכל לבסס חוקים לפי ההלכה. יש אנשים הרואים בתורה דבר שא"א ליישם במציאות של מדינה בין העמים, אך הרב וולדינברג זצ"ל בירר והוכיח את ההיפך, בהתייחסו לפרטים רבים בנושאים ציבוריים שונים ומגוונים. כך ראינו, שמתוך עומקה של הלכה יש פתרון ויש עמדה לגבי כל סוגיה. אבדה לעם ישראל אבידה גדולה, ומי יתן לנו תמורתה. יהי רצון, שנזכה להמשיך ולהגות בספריו, ולהתבשם משפע ההלכות אשר חידש בכל תחום, ויהיו שפתותיו דובבות בקבר. נזכה שמיתת צדיקים תכפר עלינו, והקב"ה יאמר קץ לצרותינו, ונחזה בגאולה השלימה במהרה בימינו, אמן.